

MADANIYAT MARKAZLARINING SHAKLLANISHI VA RIVOJLANISH BOSQICHLARI

Annotatsiya. Mazkur maqolada O'zbekistonda madaniyat markazlarining shakllanishi va rivojlanish bosqichlari klublar faoliyati misolida ko'rib chiqiladi. Shu bilan birga, chetlab o'tib bo'lmay sovet davri klublaridan hozirgi madaniyat markazlariga o'tish jarayoni, ularning ijtimoiy, madaniy va ma'rifiy funksiyalari ham o'rganib chiqilgan. Ayniqsa klublarning rivojlanish tarixiga alohida urg'u beriladi. Madaniyat markazlarining jamiyatdagi roli tarixiy manbalar asosida baholanar ekan, maqola avvalida, madaniyat markazlari oldida turgan xavfga ilmiy tekshiruvga muhtoj faraza sohaning yetuk olimlari e'tibori uchun ilgari suriladi.

Kalit so'zlar: madaniyat markazlari, klublar, sovet davri, me'moriy-arxitektura, ijtimoiy yangilanish.

Аннотация. В данной статье рассматриваются этапы формирования и развития культурных центров в Узбекистане на примере деятельности клубов. Кроме того, изучается процесс перехода от клубов советского периода к современным культурным центрам, а также их социальные, культурные и образовательные функции. Особое внимание уделяется истории развития клубов. Роль культурных центров в обществе оценивается на основе исторических источников; в начале статьи для внимания ученых отрасли выдвигается гипотеза, требующая научной проверки о потенциальной угрозе, стоящей перед культурными центрами.

Ключевые слова: культурные центры, клубы, советский период, архитектура, социальные обновления.

Abstract. This article examines the stages of formation and development of cultural centers in Uzbekistan, using the activities of clubs as an example. It also examines the transition from Soviet-era clubs to modern cultural centers, as well as their social, cultural, and educational functions. Particular attention is paid to the history of club development. The role of cultural centers in society is assessed based on historical sources. At the beginning of the article, a hypothesis is put forward for the attention of scholars in the field, which requires scientific verification, regarding the potential threat facing cultural centers.

Keywords: cultural centers, clubs, Soviet period, architecture, social renewal.

Yangi O'zbekistonning madaniy-ijtimoiy hayotida katta xavf bor. Ha, katta ijtimoiy-madaniy xavf va bu xatarni sohadagi olimlar gipotez qila olmayapti. Sababi, u uzoq yillik yig'ilib qolgan: ta'limning amaliyotdan biroz orqada qolishi, bitiruvchilar ishsizligi, xodimlar qo'nimsizligi, ish haqining kamligi kabi muammolar tufayli hozirgacha o'z natijasini ommadan yashirmoqda. Yaqin o'n yillikda respublikamizdagi madaniyat markazlari tarix sahifalaridan orqaga chekinib,

shonli tarixdagi vazifasini ado etib, madaniyat naqliyotidan tushib qolish ehtimoli juda yuqori. Yoki ish faoliyati umuman to'xtashi ham mumkin.

Hozirgi soha faoliyatidagi muammolar madaniyat markazlarining ishida emas, sohaga haqiqiy mutaxassis kadrlarning yo'qligi sabab yuzaga kelishi mumkin. Bu shunchaki gipotez xolos, ammo haqiqatga aylanishi ham mumkin. Bugungi kunda barcha madaniyat markazlari faoliyatini birdaniga salbiy baholash ham o'rinsiz.

Hamma markaz bir xil emas. Ba'zilar juda faol, ba'zilar buning aksidir. Madaniyat vazirligi tomonidan madaniyat markazlarining faoliyatini "samaradorlik" nuqtayi nazaridan baholashga harakat qilinmoqda.

Qonunchilikda har bir tuman va shahar uchun madaniyat markazi bo'lishi va ularning doimiy ishlashi uchun ma'lum normativlar bor. 2019-yilda 74 ta "samarasiz faoliyat yuritayotgan" madaniyat markazi tugatilishi rejalashtirilgan. Demak, ularning faoliyatini tugatish mumkin. Lekin, iloji bo'lsa qaysidir markaz tugatilmaligi kerak. Qayta shakllantirish va ish faoliyatini yanada taraqqiy ettirishga qo'ldan kelguncha yordam berilsa, madaniyat markazlari faoliyatining kamayib yoki tugatilish ehtimoli yuqori bolar edi.

"Evrilishlar aslida natijaga erishish yo'lida uchraydigan burilish nuqtasida ro'y beradi, ya'ni bir yulduzning so'nishi intihoni emas, balki o'nlab yangi sayyoralarning paydo bo'lish lahzasini anglatadi. Odamlar ham yangi sinovlarga uchraganda, o'zgarishdan boshqa chorasi yo'qligini tan olishi lozim [1, 6-b].

Bugun madaniyat markazlari faoliyatida kuzatilayotgan o'zgarishlar ham bizga qiyin va kutilmagan tuyilishi mumkin. Ba'zi markazlar qayta tashkil etilmoqda, ayrimlari esa samarasizligi sabab yopilishi muhokama qilinmoqda. Bu jarayonlar ustidan turlicha fikrlar bildirilmoqda. Aslida buni so'nish deyish ham yoki ijobiy jihatdan yangi bosqichning boshlanishi deb qabul qilishimiz ham mumkin. Har qanday tizim yangilanishga muhtoj bo'ladi: o'zgarish bo'lmasa, rivojlanish ham bo'lmaydi.

Tog'ay Murod davridan qolmish bitta jumla ko'zga tashlanadi: *"Jamiyat misoli bir imorat bo'ladi. Eski imoratni buzishdan oldin yangi imoratni qurish kerak bo'ladi. Bo'lmasa, buzuvchi xaroba imorat ichida qoladi. Yomondan-yomoni – buzuvchi vayron imoratda qolishini-da bilmaydi, hali bitmagan imoratga ko'chib o'tishini-da bilmaydi. Arosatda qoladi. Arosatdan yomoni yo'q!"* [2, 81-b]. Buguni kunda madaniyat markazlari ishida ketayotgan o'zgarishlar aynan shu tasvirga juda o'xshaydi, nazdimda.

Bir tomondan yillar davomida shakllangan, lekin zamon talablariga javob bermay qolgan eski tizim. Ikkinchi tomondan yaratishga intilayotgan yangi, zamonaviy, samarador markazlar faoliyatini yo'lga qo'yish va taraqqiy ettirish jarayonlari. Shuning uchun islohotlar jarayoni ba'zan murakkab ko'rinmoqda. Lekin, bu tabiiy. Agar biz ham madaniyat markazlari faoliyatini "eski", "ehtiyoj yo'q" deya to'xtatsak,

yangi madaniyat markazlari ish usullarini amaliyotga joriy etmasak, madaniyat sohasi ancha yo'qotishlarga duch keladi. Agar madaniyat markazlari faoliyati takomillashmasa, aholining (madaniyat markazlari tashkil etadigan ommaviy va kichik madaniy tadbirlari) madaniy hayotida bo'shliq yuzaga kelib, bundan faqat xalqning madaniy-ma'naviy ehtiyoji aziyat chekadi. Shu bois, bugungi o'zgarishlar buzish emas, yangilash; yo'qotish emas, qayta qad rostlash; aniq yo'l sari tashlangan qadamga aylanishi kerak. Madaniyat markazlari bugungi avlodga moslashishi kerak.

Shu o'rinda "Yangi O'zbekiston" g'oyasi siyosiy yoki iqtisodiy yangilanish bilan birga madaniy hayotni ham yangicha poydevorda qurilishni nazarda tutadi. Shunday ekan, Yangi O'zbekiston bilan birga yangi madaniyat markazlari faoliyatini qurish ham joiz, ham zaruratdir. Qaysidir sohada ma'lum muddat evrilish ham, yangilanish ham bo'ladi. Yangi O'zbekiston yangi tafakkurni talab qilganidek, madaniyat markazlari ham yangi formatni talab qilmoqda. Bu hozirgi avlodning ma'naviy talabi va ehtiyoji hisoblanadi. Aynan mana shunday pallalarda yangilanish boshlanadi. Madaniyat markazlari ham shunday pallada bo'lsa, ne ajab.

Tarixga nazar tashlasak, – deydi Malkom, biz olib borayotgan tadqiqotlarga yaxshi javobni topamiz. Agar sizda biror muammo bo'lsa, sizga o'xshash muammolarga duch kelganlar tomonidan qo'llaniladigan tarixiy usulga murojaat qilish kifoya. Agar ularning muammolarini qanday hal qilganini tekshirib chiqsangiz, o'zingizdagi muammoning yechimini topasiz va buning uddasidan chiqasiz [3, 28-b].

Eng muhimi, madaniyat markazlarida kechayotgan islohotlar va yangilanishlar ham aslida tarixiy jarayonlarning davomidir. Har bir uyg'onish davri o'zidan oldingi tizimni qayta ko'rib chiqish, yangilash, kuchsiz joylarini tiklash bilan boshlangan. Dunyo tajribasini o'rganadigan bo'lsak, har bir mamlakat madaniyat infratuzilmasini zamon talabiga moslab qayta qurishdan o'tgan: eski binolar o'rnida zamonaviy markazlar, eski uslublar o'rnida yangi interaktiv uslublar paydo bo'lgan. Madaniyat markazlarining bugungi ishlari inqiroz emas, tarixiy qonuniyatning davomi, desak ham mubolag'a bo'lmaydi. Bizdan avvalgi avlodlar qanday qilib yangilanish orqali rivoj topgan bo'lsa, bugungi madaniy makon ham ayni shu yo'l bilan mustahkamlanadi. Har qanday muammoning ildizi o'tmishda, yechimi esa

yangilanishda bo'ladi. Madaniyat markazlarining poydevori tarixining eng chuqur qatlamlariga borib taqaladi. Xalqimiz qadimdan sayl, ochiq maydonlarda o'tkaziladigan madaniy tadbirlar, mashvaratlar, san'at maskanlari orqali madaniy hayotni rivojlantirib kelgan.

Har bir mahalla, har bir shahar o'zining kichik bo'lsa-da, madaniy markaziga ega bo'lgan. Keyinchalik sovet davrida bu an'analar "Madaniyat uylari", "Klublar", "Madaniyat saroylari" v.h.k sifatida tizimlashtirildi. Ular zamon zaylida xalqni birlashtirgan, san'atni ommalashtirgan, yoshlarni ijodiy faoliyatga jalb qilgan, ijodkorlikning poydevorini yaratgan markazlarga aylangan. Madaniyat markazlari xalqni bir joyga yig'uvchi maskan, mahallalarning marifat o'chog'i, yoshlarning siyosiy-madaniy ma'rifatini shakllantiruvchi maktab vazifasini bajargan, katta madaniy-siyosiy kuchga ega maorifxona bo'lgan. Hozirgi madaniyat markazlari mana shu ildizdan oziqlanib, kelajak sari qad rostlagan. Endi madaniyat markazlarining tarixi, ya'ni klublar tarixiga qisqacha to'xtalib o'tamiz.

Klub inglizcha – "club" so'zidan olingan bo'lib, bir g'oya atrofida birlashgan maslakdosh, hamkasb shaxslarning siyosat, ta'lim, san'at, sport v.h.k. yo'nalishlarda faoliyat olib borishi, ixtiyoriy hordiq chiqarish imkonini beruvchi madaniy-ma'rifiy maskan, jamoat tashkiloti hisoblanadi [4, 455-b].

Ko'pincha klub a'zolari rasmiy tarzda birlashgan hamjamiyat, tashkilot yoki assotsiatsiyani tashkil etib, ma'lum bir binoda joylashadi va a'zolarining muntazam uchra-shuvlari hamda muloqoti uchun xizmat qiladi. Klubga har kim erkin kirishi mumkin bo'lgan ochiq klublar bo'lgan, shuningdek, faqat ma'lum doiraga tegishli shaxslar uchun mo'ljallangan yopiq klublar ham mavjud bo'lgan. Yopiq klubga kirish ko'pincha faqat tavsiya orqali amalga oshirilsa, ba'zi klublarga kirish uchun chipta sotib olish talab etilgan. Boshqalari esa, bepul faoliyat yuritgan va ularning faoliyati davlat yoki xususiy homiylar tomonidan moliyalashtirilgan.

Klub shaklidagi birlashmalar madaniy dam olish muassasasi faoliyatining asosi sifatida tan olinadi. Klub birlashmasi deb, havaskorlik asosidagi badiiy yoki texnik ijod, shuningdek, ishtirokchilarning iste'dodini rivojlantirish, ularning madaniy qadriyatlarini o'zlashtirish va yaratishiga ko'maklashuvchi umumiy manfaat, ehtiyoj va qiziqishlarga asoslangan ixtiyoriy jamoani tushuniladi. Bunday birlashmalarga turli to'garaklar misol bo'la oladi.

Madaniy dam olish muassasalari aholiga jinsidan, yoshidan, millatidan, ma'lumoti, ijtimoiy holati, siyosiy qarashlari va dinga munosabatidan qat'iy nazar xizmat ko'rsatgan. Klub turidagi markaziy madaniyat muassasalarida tomoshabinlar uchun o'rinlar soni kamida 500 ta bo'lishi lozim degan talab bo'lgan. Madaniyat uyi klub tipidagi muassasa bo'lib, madaniy-ommaviy va ma'rifiy ishlar markazi hisoblanadi. Shunday turdagi klub muassasalarining ommaviy rivojlanishi SSSRda 1920-yil noyabr oyidan boshlangan. Madaniyat uylari qurilishining yuksalish davri 1920-yillarning oxiridan 1930-yillarning birinchi yarmiga to'g'ri keladi. Aynan shu davrda konstruktivizm uslubidagi me'moriy namunalari yaratildi. Madaniyat uylari avvalgi xalq uylaridan kelib chiqqan.

Xalq uyi esa, inqilobgacha bo'lgan Rossiyada faoliyat yuritgan, barcha uchun ochiq bo'lgan madaniy-ma'rifiy muassasa edi. Ayrim tadqiqotchilarning fikricha, Rossiyadagi xalq uylari bevosita Angliyadagi shunga o'xshash xalq uylari tajribasiga tayangan va shakllangan. 1887-yilda Angliyada yangi turdagi xalq uylari – kattalar uchun kechki ta'lim, bolalar uchun esa maktabdan tashqari ta'limni taqdim etuvchi ko'p funksiyali muassasalar paydo bo'lgan. Biroq xalq uylari birinchi marta Angliyada emas, balki Rossiyada ochilgan. Ya'ni birinchi xalq uyi 1882-yilda Toms shahrida tashkil etilgan. Sankt-Peterburgda esa birinchi xalq uyi 1883-yilda ochilgan degan ilmiy qarashlar mavjud. XIX asr va XX asr boshlaridagi Rossiya xalq uylari ta'lim va madaniy dam olish faoliyatining barcha shakllarini birlashtirishga intilgan. Ularning tarkibida kutubxona va o'quv zali, sahnaga ega teatr-ma'ruza zali, yakshanbalik maktab, kattalar uchun kechki sinflar, xor jamoasi, choyxona va kitob do'koni joylashgan edi. Ayrim xalq uylari qoshida turli xil ko'rgazmali qurollar to'plangan muzeylar tashkil etilgan bo'lib, ular muntazam o'qitiladigan darslar, ma'ruzalar jarayonida, shuningdek, ko'chma yoki doimiy ishlovchi ko'rgazmalarda foydalanilgan.

Sovet madaniyat uylari uchun ilk o'rnak sifatida XIX asr oxiridan boshlab Rossiyada ijodiy ishlar olib borgan xalq uylari (народный домлар)ni keltirish joiz. Ular zemstvo organlari yoki xayriya jamiyatlari tomonidan tashkil etilgan bo'lib, ularning asosiy maqsadi aholining turli qatlamlari uchun madaniy hordiq va bo'sh vaqtni tashkil etish edi. Xalq uylarida odatda kutubxona, mahalliy tarix muzeyi tashkil etilgan, turli havaskorlik jamoalari tuzilgan.

1917-yillardan boshlab sovet hukumatining o'zi madaniyat uylari va klublarning ahamiyatini juda yuqori baholay boshladi. Ular inqilob g'oyalarini va ijtimoiy tenglik mafkurasini targ'ib qiluvchi asosiy markazlar sifatida ko'rildi. 1917-yil sentyabr oyida proletar madaniy-ma'rifiy tashkilotlari tashkil etildi. Mazkur muassasaning maqsadi targ'ibot-tashviqot materiallarini, jumladan badiiy asarlarni tayyorlash hamda ishchi klublariga ilmiy-metodik yordam ko'rsatish edi. Ular klub xodimlari uchun ko'plab kasbiy risolalar va kichik qo'llanmalar nashr qilishgan. 1922-yil mart-aprel oylarida Moskvada bo'lib o'tgan Rossiya Kommunistik partiyasining XI syezdida esa "burjua madaniyatining ta'siriga qarshi targ'ibot va tashviqot kurashini kuchaytirish" to'g'risida qaror qabul qilindi.

Klub to'garaklar uchun moddiy bazani tashkillashtirish, faoliyatini ta'minlash, barcha tadbirlarini ma'muriy boshqarish va mafkuraviy nazorat qilish, shuningdek imkon qadar ko'proq ishchilar va ularning oilalarini klub hayotiga qiziqtirish majburiyatiga ega bo'lgan.

Rossiyadagi xalq uylari 1880-yillarning ikkinchi yarmida ishchi klublar va madaniyat uylarga aylantirildi. Birinchi "Butunittifoq kasaba uyushmalari markaziy kengashi (БЦКПС) madaniyat saroyi" (A.M. Gorkiy nomidagi Madaniyat saroyi) Leningradda tashkil etilgan. SSSR davrida madaniyat uylari quyidagi toifalarga bo'lingan:

- *hududiy madaniyat uylari bo'lib, Madaniyat vazirligi tasarrufida bo'lgan;*
- *korxona, muassasa, o'quv yurtlari va boshqa tashkilotlarga qarashli kasaba uyushmalari madaniyat uylari;*
- *intellektuallar madaniyat uylari (aktyorlar uyi, o'qituvchilar uyi va shunga o'xshash muassasalar);*
- *kolxoz va sovxoz madaniyat uylari;*
- *sovet armiyasi ofitserlari uylari.*

Pionerlar va o'quvchilar saroylari hamda uylari, xalq ijodi uylari ham madaniyat uylari tizimiga kirgan.

Ikkinchi jahon urushi yillarida ko'plab madaniyat uylari zarar ko'rdi yoki vayron bo'ldi. Ba'zilar harbiy ehtiyojlar uchun shtab yoki gospital sifatida foydalanilgan, boshqalari esa o'zining jamoatchilik faoliyatini davom ettirib, havaskorlik to'garaklari va agitbrigadalar faoliyat yuritishda davom etgan. Ayrim madaniyat uylari urush davrining talabiga mos yangi to'garaklarni tashkil etgan. Masalan, Voskresensk madaniyat uyida sanitariya, mudofaa va hatto snayperlik

to'garagi, shuningdek FHM (fuqaro havomudofaa) jamoasi tuzilgan.

Urushdan keyingi davrda boshqa SSSR tarkibidagi davlatlarning madaniy-siyosiy hayotida ham xuddi shunday turdagi klub muassasalari qayta tashkil etilib, ko'pchilik hollarda ular Rossiyadagidek nomlar bilan atalgan. Biroq bundan istisnalar ham mavjud bo'lgan. Keyinchalik, ayrim mamlakatlarda "madaniyat uyi" atamasidan asta-sekin voz kechish holati kuzatiladi, chunki u sovet davri bilan bog'liq tushuncha sifatida qabul qilinadi. Shu sababli, ko'plab muassasalar qayta nomlanib, "madaniyat markazlari", "konsert zallari", "kongress saroylari" kabi nomlar bilan atalgan. "Madaniyat uyi" nomi hali ham siyosiy jihatdan neytral atama sifatida saqlanib qolgan bo'lib, butun dunyoda ishlatiladigan "madaniyat markazi" yoki "madaniyat instituti" kabi tushunchalarning milliy sinonimi sifatida qaraladi [5, 2-b].

1960-yillarda ovul klublarining faoliyatida katta oldinga siljishlar ro'y berdi. Yirik aholi punktlarida joylashgan, mufassal moddiy bazaga ega bo'lgan ovul klublari qishloq madaniyat uylari deb e'lon qilindi. Buning natijasida ularga bir nechta kichik klub va kolxozlardagi "qizil burchaklar" birlashtirildi. Madaniyat uylari faoliyatini markazlashtirish va yiriklashtirish bo'yicha tajribalar amalga oshirildi. Shuni ta'kidlash lozimki, "madaniyat uylari" hodisasi, nomi va mazmuni jihatidan ham SSSRdagina emas, balki boshqa davlatlarda ham shakllangan.

Masalan, ispan tilida so'zlashuvchi mamlakatlarda, xususan Lotin Amerikasi davlatlarida, keng tarqalgan ijtimoiy-madaniy markazlar ham an'anaviy tarzda Casa de la Cultura ("Madaniyat uyi") deb ataladi. Fransiyada va keyinchalik Kanadada shunga o'xshash turdagi muassasalar 1960-yillardan boshlab keng miqyosda rivojlandi. Ular Maison de la Culture ("Madaniyat uyi") nomi bilan mashhur bo'lib, 1991-yildan so'ng bu muassasalar boshqa klub turlari bilan birlashtirilib, "teatr faoliyati" doirasiga kiritildi. Shunga qaramay, hozirgi kunda ham Fransiyaning ko'plab shaharlarida "Madaniyat uyi" deb ataluvchi muassasalar faoliyat yuritmoqda. Ular mashhur me'morlar tomonidan aynan madaniyat maqsadlari uchun maxsus loyihalashtirilgan binolarda joylashgan.

Hozirgi davrda madaniyat uylari zamonaviy dam olish muassasalari sifatida shakllansa ham, ijtimoiy qiyinchiliklarga duch kelmoqda. Ularning ijobiy imijini saqlab qolish uchun zarur moliyaviy

mablag'lar ham tobora kamayib bormoqda. SSSR davrida keng rivojlangan bu muassasalar bugungi kunda o'z dolzarbligini yo'qotgan, jihozlari va texnik bazasi ham eskirgan. Shu sababli, ko'plab madaniyat uylari katta ma'rifiy markaz darajasiga yetolmay, o'z faoliyatini to'xtatgan. Lekin, ijod bilan tinimsiz shug'ullanib kelayotgan markazlar sabab ularning faoliyati to'xtab qolmagan.

Shunga qaramay, ko'pchilik rivojlangan davlatlarda saqlanib qolgan madaniyat saroylari qator muhim afzalliklarga ega. Ayniqsa, xizmat narxlari past yoki ba'zi dasturlar bepul bo'lib, hanuzgacha ko'plab tashrif buyuruvchilarni jalb etmoqda, xalqqa bayram, festival va yirik ommaviy tadbirlarda bepul xizmat qilib kelmoqda. To'g'ri, ular ham o'z muammolariga ega: moliyaviy taqchillik, eskirgan infratuzilma, yangi avlod ehtiyojlariga moslashmaslik. Biroq ushbu muammolarni bartaraf etish, ularni isloh qilish va zamonaviylashtirish orqali bunday muassasalar o'z faoliyatining butunlay yangi bosqichiga ko'tarilishi mumkin. Natijada, madaniyat markazlari shahar obro'sining ajralmas qismi, faxrli tarixiy meros sifatida qayta tiklanishi ehtimoli yuqori [5, 2-b].

Madaniyat markazlari xalqqa qulay joylarda, odatda shahar yoki qishloq markazida qurilgan. Ular piyoda ham, jamoat transportida ham oson yetib boriladigan joyda bo'lishi shart edi. Asosiy tamoyil esa, madaniyatning hammaga ochiqligi va qulayligi edi. Shu orqali davlat madaniyatni ommaga uchun chin ma'noda dastyor va erkin qilishga intilgan. Ularning o'z kutubxonasi bo'lgan. Sababi, aholini faqat madaniy emas, ma'rifiy-tashkiliy ishlar bilan o'zlariga jalb qilishi lozim bo'lgan.

To'garaklar mashg'ulotlarning ijodiy natijasi sifatida spektakllar namoyish etilar, havaskorlik san'ati ko'rik-tanlovlari o'tkazilardi. Nafaqaxo'rlar bu yerda birgalikda vaqt o'tkazishlari mumkin edi: raqs, qo'shiq kuylash, to'qish va boshqa to'garaklar faoliyat yuritgan. Bu, albatta, podyezd oldidagi skameykada o'tirib, kim nima dedi yoki kim kim bilan yashayapti degan g'iybatlardan yaxshiroq edi.

O'tmishdagi madaniyat markazlarining qiyo-fasini tasavvur qilganimizda, ko'z oldimizda san'at makoni, o'sha davrning estetik qarashlari, me'moriy didi va ma'naviy olami namoyon bo'ladi. Har bir bino o'ziga xos ruhga ega bo'lgan. Aynan shuning uchun tarixiy madaniyat markazlari haqida so'z borganda, arxitekturasini haqida ham gapirib o'tishimiz o'rinlidir. Ayniqsa,

Xrushchyov davrigacha qurilgan Madaniyat uylari kichik saroylarga o'xshab qurila boshlagan. Ammo 1955-yilda Nikita Xrushchyovning "Ortiqcha bezaklarga qarshi kurash to'g'risida"gi qarori qabul qilinishi bilan arxitekturada "xrushchyovka"lar davri boshlandi. Bu davrda tez quriladigan, funksional, nisbatan arzon, soddalashtirilgan loyihalar ustunlik qilgan. Endi binolarda naqshlar, haykallar, murakkab releflar emas, balki iqtisod va son ko'rsatkichlariga e'tibor berilgan. Shundan keyin, SSSRda klublar tezroq, arzonroq va ko'proq miqdorda qurila boshlanadi. Madaniyat uylari qurilishi va ularning sonining eng yuqori cho'qqisi 1985-yilga to'g'ri keladi. Xuddi shu yili SSSRda 135 mingta Madaniyat uyi mavjud bo'lgan. 1990-yillarga kelib sanoat, kolxozlar va sovxozlar bilan birga madaniyat sohasi ham tanazzulga yuz tutdi. Har bir Madaniyat uyi o'zicha "tirik qolish" yo'lini izlay boshladi. Madaniyat markazlarida diskotekalar, raqs klublari, ko'ngil ochar klublar tashkil etilgan. Eng tadbirkor direktorlar binoning bir qismini savdogarlarga yoki tadbirkorlarga ijaraga berishar, olingan daromad hisobidan madaniy-ma'rifiy ishlarni qo'llab-quvvatlashga harakat qilishardi.

Madaniyat uylari SSSR Madaniyat vazirligi balansidan chiqarildi. Madaniyat uylari direktorlarining aksariyati madaniyatli, ziyoli insonlar edi, lekin ular tijorat yoki biznes yuritish bo'yicha tajribaga ega emasdilar. Shu sababli, minglab madaniyat markazlari yillar davomida yarmi bo'sh holatda qoldi, binolarning fasadlari yemirildi, devorlari nurab ketdi. Bu orada esa vaqt to'xtamadi. Jamiyat oldinga intilardi. Madaniyat uylari esa bu qator ichida yolg'iz turib qoldi. Ular o'zlarining yangi, zamonaviy formatini topa olmadilar [6, 1-b].

Madaniyat uylari faoliyati bir nechta ijtimoiy vazifani bajargan: ishchilar va xizmatchilarning bo'sh vaqtini tashkil etish, siyosiy vazifa davrning yangi insoni bo'lmish, sovet odamining tipini shakllantirishni o'z ichiga olgan. Ko'p yillar davomida klub faoliyatining asosiy shakllari quyidagicha bo'lib qolgan: kutubxonalar faoliyati, havaskorlik jamoalarini tuzish, to'garaklarni takomillashtirish, kechalar o'tkazish, ekskursiyalar tashkil etish, kinofilmlar taqdimoti, raqs va sport tadbirlarini o'tkazish.

Havaskor jamoalarda zavod ishchilari, dala mehnatkachlari, pedagoglar va talabalar qatnashgan. Har kim o'ziga yoqqan rolni tanlashi mumkin edi. Havaskorlik to'garaklarining rahbarlari esa xuddi o'sha kabi

ishqibozlar, ba'zan esa faoliyatdan chekingan professional san'atkorlar bo'lgan. Madaniyat uyi fuqarolarga professional teatr chiqishlari, yangi yil bayramlarini ham tashkil qilib bergan. Bunday tadbirlar o'tkazilgani va sevilganligiga tasdiq sifatida 1950-yillarning ikkinchi yarmi 1960-yillarning boshlarida suratga olingan badiiy filmlarni misol qilish mumkin.

Masalan, madaniyat uyi qanday ishlagani, havaskorlik qanday tashkil etilgani, bayramlar qanday o'tganini 1956-yilda tasvirga olingan yangi yil haqidagi filmi "Karnaval kechasi"da ko'rish mumkin. Ishchi yoshlar hayotida klubning o'rni haqida, 1961-yilgi "Qizlar" ("Devchata") filmi hikoya qiladi. Filmlar syujeti to'g'ridan-to'g'ri klub bilan bog'liq bo'lmasa-da, unda yoshlar bo'sh vaqtlarini aynan klublarda o'tkazishni afzal ko'rishgani ko'rsatilgan.

O'z faoliyatida klublar aholiga ta'sir qilishning turli metodlaridan foydalangan. Eng oddiy shior va plakatlardan tortib xalq teatrini rivojlantirish va ma'ruza kurslarigacha. Klublar faoliyatining o'ziga xos jihati shundaki, ular har bir kishi uchun qiziqarli mashg'ulot topishga urungan. Shu tariqa, klublar va madaniyat uylari "sovet odamining" shakllanishiga, fikrlash va qiziqishlarini partiya talablariga mos ravishda yo'naltirishga xizmat qilgan [7, 61–62-bb.].

O'zbekistonda birinchi klub muassasalari shakllanishi Sovet hokimiyati o'rnatilgan dastlabki yillarga borib taqaladi. Bu jarayon Rossiya tajribasiga tayangan holda, yangi hukumatning madaniy-ma'rifiy siyosati asosida boshlangan. Sovet hokimiyati o'rnatilishi bilan birga Turkiston o'lkasidagi eski "xalq uylari", jadidlarning ma'rifat markazlari va kutubxonalari asosida yangi tipdagi klub muassasalari tashkil etila boshlandi. O'zbekistonda birinchi klublar ya'ni ishchilar klubi 1918-yil 7-may kuni Toshkentda Turkiston xalq universiteti huzurida va Samarqandning Qushhovuz mahallasidagi musulmon klubida ochilgan.

Klublar asosan harbiy qismlarda, maorif tashkilotlari, kasaba uyushmalari va partiya tashkilotlari tomonidan ham tashkil qilingan. 1920-yillarda maxsus madaniy – ma'rifiy muassasalar xalq maorif komissarligi tarkibida tashkil topgan. 1924-yili klublar 134 taga yetgan. 1925-yil klublar va dehqon uylari soni 140ga, 1928-yilda 244taga ortgan. Klub muassasalari dastavval viloyat va uezd markazlarida, so'ngra respublika tumanlari, qishloq joylarida vujudga kela boshladi. 1920–1928-yillarda ular 40 tadan 531 taga ko'payadi. 1933–1937-yillarda

respublika bo'yicha 1490 nafar madaniyat xodimlari tayyorlanadi. Mana shu mutaxassislarni tayyorlash maxsus kurslarda amalga oshirildi. 1959-yilda klub muassasalari shaharlar va shahar tipidagi posyolkalarda 342 ta, qishloqlarda 2691 ta bo'lgan.

Respublikada 1971-yilda 3471 ta klub, 1975-yilda 3704 ta, 1980-yilda 4041 ta edi. Jumladan, qishloq joylaridagi klublar 2812 tadan, 3199 taga yetgan. 1980-yilga kelib taxminan Respublikamizda 20 ta markazlashgan klub sistemasi faoliyat ko'rsatgan. 1975-yili 7-oktabrda Moskvada klub ishining dolzarb masalalari bo'yicha Butunittifoq ilmiy-amaliy konferensiyasi o'tkazilgan.

1924-yilga qadar ham klublar bo'lib, lekin ular yakka faoliyat olib bormagan. Ularning ishlari kutubxonalar va madaniy-ma'rifiy sohalar bilan birgalikda yo'lga qo'yilgan. Birinchi klub va kutubxona Xiva shahrida 1920-yil yozida sobiq xon saroyi binosida tashkil etilgan. Shuningdek, klub va kutubxonalar Yangi Urganch, Toshhovuz, Qoraqalpog'iston ASSRning Xo'jeli, Qo'ng'iro't va boshqa shaharlarda ham barpo etilib, 1923-yilga kelib Xorazm Respublikasida 8 ta klub va madaniyat uylari, 5 ta ommaviy kutubxonalar, 4 ta qizil choyxona va kino teatrlar aholiga xizmat ko'rsatgan. Toshkentda esa, Ishchi klublari dastlab 1924-yilda tashkil topgan. 1926-yili O'zbekistonda klub va kutubxona xodimlarining I qurultoyi o'tkaziladi. 1930-yillardan fabrika va zavodlar qoshida, kolxoz va savxoz markazlarida ishchi-yoshlar klublari bir xil loyihalar asosida qurila boshlagan. Unda tomosha zali (sahnasi bilan), to'garak mashg'ulotlari uchun xonalar, kutubxona va boshqalar bo'lgan.

Yana qo'shimcha Madaniyat saroylari va uylari bo'lgan. Endi mazkur atamaning genealogiyasini yanada to'liq ta'riflash uchun "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi M harfi" (975-sahifa) da madaniyat saroylari va uylari atamasini keltirib o'tamiz. To'g'ri, ular ham klub ammo, yirik klub muassasasi ekanligi uqtiriladi.

Madaniyat saroylari va uylari – yirik klub muassasalari bo'lib, u yerda ko'p o'rinli tomosha va ma'ruza zallari, doimiy kinoqurilmalar, kutubxonalar, to'garak mashg'ulotlari, tasviriy san'at va boshqalar uchun alohida xonalar mavjud bo'lgan. Madaniyat saroylari va uylari faoliyati xalq ijodi va badiiy havaskorlikning barcha turlarini rivojlanishiga yordam beradi. Ularda xalq teatrlari, orkestr, xor, opera va xoreografiya jamoalari, ashula va raqs ansamblari ijod qiladi. O'zbekistonda Madaniyat

ishlari vazirligi tizimiga qarashli tuman, shahar va qishloq Madaniyat saroylari va uylari shuningdek, yirik korxona kasaba uyushmalari qo'mitasi tomonidan tashkil qilingan va mavjud. Chirchiqdagi mashinasozlar (1968), Navoiydagi Farhod (1972), Toshkentdagi aviasozlar (1980) Madaniyat saroylari va uylari zamonaviy uslubda qurilganligi bilan ajralib turadi. O'zbekiston Respublikasi Madaniyat ishlari vazirligi tasarrufida Madaniyat saroylari va uylari respublika bo'yicha 2177 ta (2003) mavjud bo'lgan [8, 56-b].

Klublar muayyan qiziqish, ehtiyoj yoki faoliyat turi atrofida birlashgan kichik guruhning ixtiyoriy asosda shakllangan birlashmasi bo'lib, ularning asosiy vazifasi ishtirokchilarning ma'lum yo'nalishdagi iqtidorini oshirish, bo'sh vaqtini mazmunli tashkil qilish va ijtimoiy aloqalarni mustahkamlash bo'lgan. Ular asnosida shakllangan madaniyat uylari tizimli ravishda rejalashtirilgan madaniy faoliyat bilan

shug'ullanuvchi ijtimoiy-madaniy muassasalar hisoblangan. Ular ko'pincha davlat yoki mahalliy boshqaruv organlari tomonidan qo'llab-quvvatlanadi va hududiy madaniy infratuzilmaning asosiy bo'g'ini sanaladi. Klublar vaqt o'tishi bilan faoliyat doirasini kengaytirib bordi. Shu tariqa, klublar madaniy hayotning asos markaziy makonlariga aylanib, uzoq yillar davomida san'at, targ'ibot, ma'rifat va siyosiy madaniyatni rivojlantirishda hal qiluvchi rol o'ynadi. Klublar va ularning zamonaviy davomchilari bo'lgan madaniyat markazlari jamiyatning madaniy ehtiyojlari va ijtimoiy dinamikasini ko'rsatadi.

Chunonchi, klublar tarixini o'rganish, yangi ilmiy gipotezalarni ishlab chiqish, madaniyatimizni nazariy asosda tahlil qilish imkonini beradi. Klublar tarixi zamonaviy madaniyat siyosati va strategiyalarini shakllantirishda, uni rivojlantirishda muhim nazariy va amaliy ahamiyatga egaligi bilan ham ahamiyatli va dolzarbdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Uest Brianna. Siz o'zingiz uchun g'ovsiz. – Toshkent: Sarmoya-books, 2024. – 256 b.
2. Tog'ay Murod. Bu dunyoda o'lib bo'lmaydi. – Toshkent: Zukko kitobxon nashriyot-matbaa uyi, 2023. – 224 b.
3. Malkom X. Fitrat. – Toshkent: Vohdil G'alla barakasi nashriyoti, 2024. – 224 b.
4. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. K harfi. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi Davlat ilmiy nashriyoti. Elektron manba: <https://n.ziyouz.com/kutubxona/category/11-o-zbekiston-milliy-ensiklopediyasi?download=2365:o-zbekiston-milliy-ensiklopediyasi-k-harfi>
5. Лалетина О. Н., Дом культуры как социальный фактор // Доклад. – 2013. Источник: SibFU.
6. Берсенева М. Дома Культуры (ДК) в СССР расцвет и их закат сейчас. Проза.ру, Свидетельство о публикации №223031500854.
7. Латышева М. Дома культуры как инструмент пропаганды в СССР // Векторы развития современной России: гуманизм vs постгуманизм. Материалы XV Международной научно-практической конференции молодых ученых. – 2016. – 66 с.
8. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. M harfi. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi Davlat ilmiy nashriyoti. Elektron manba: <https://n.ziyouz.com/kutubxona/category/11-o-zbekiston-milliy-ensiklopediyasi?download=2367:o-zbekiston-milliy-ensiklopediyasi-m-harfi>

O'ZBEKISTON DAVLAT SAN'AT VA MADANIYAT INSTITUTI XABARLARI

Ilmiy-nazariy, amaliy-uslubiy, ma'naviy-ma'rifiy jurnal

Jurnal bir yilda to'rt marta chop etiladi

Nashrga tayyorlovchi:

Laziza Axmataliyeva

Sahifalovchi-dizayner:

Abdug'ani Sodiqov

Bosishga ruxsat etildi: 22.12.2025-yil

Ofset bosma usulda bosildi.

“Arial” garniturası. Bichimi 60×841/8.

Shartli bosma tabog'i 12,25.

Buyurtma raqami №.

Adadi: 100 nusxa.

Manzirimiz: 100164, Toshkent shahri, Mirzo Ulug'bek tumani,

Yalang'och dahasi, 127-a uy. Tel.: 230-28-02, 230-28-03, 230-28-13